

SLAVOJ ŽIŽEK

ÖVERSÄTTNING AV HENRIK GUNDENÄS

ft

FÖR
SENT
ATT
VAKNA

INNEHÅLL

Inledning: Mellan <i>futur</i> och <i>avenir</i>	7
Farväl Lenin, välkommen impotent aggressorer	23
Krigets (och fredens) perverterade normalitet.....	35
Apokalypsens femte ryttare.....	59
Safarimentaliteten	75
Övriga världen då?.....	97
Emot solidaritet med makthavarna	109
Lenin i Ukraina i dag	123
Vad växer ur en ficka full med solrosfrön?.....	133
De omiskännliga tecknen på moraliskt förfall	143
Emot falska uppvaknanden.....	155
Ryssland och vårt kulturkrig	173
Interpassivitetens försvinnande	183
Beskatta de rika? Nej, det räcker inte!.....	195
Assange: Yes, we can!.....	213
Avslutning: Hur börja när det är för sent?.....	221
Noter	229

Mellan *futur* och *avenir*

SOM DEN TVÅNGSNEUROTIKER jag är brukar jag alltid vakna ett par minuter innan väckarklockan ring-er, oavsett vad jag ställt den på och oavsett i vilken tidszon jag befinner mig. Men det vore fel att tolka denna idiosynkrasi som ett tecken på att jag är fullt medveten om att jag måste vakna: snarare så att jag vaknar för att undvika den traumatiska upplevelsen av att bli väckt. Varför?

Aposteln Paulus beskrev sin tid i ordalag som verkar ge en klar bild av vår nuvarande belägenhet: »Ni vet ju ändå vad tiden lider: det är dags för er att vakna.«¹ Men historiens senaste vändningar tycks snarare vittna om motsatsen: *det finns inget rätt tillfälle att vakna*. Antingen blir vi uppskrämda för tidigt, så att vi verkar sprida meningslös panik, eller också kommer vi till sans när det redan är för sent. Vi tröstar oss med tanken på att det ännu är tid att handla, och sedan inser vi helt plötsligt att tiden är ute. Återigen: varför?

När någon arbetar eller roar sig in på småtimmarna brukar vi säga åt honom att han inte ska vara uppe så

sent, att det är för sent att vara vaken. Men tänk om det i vår historiska situation snarare är för sent att vakna? Vi får hela tiden höra att det är fem minuter (eller en minut eller rent av tio sekunder) till midnatt, till domedagen för världen, och att nu är sista chansen att avvärja en katastrof. Men tänk om enda sättet att förhindra katastrofen är att utgå från att den redan har inträffat – att klockan redan är fem minuter över timme noll?

Vad ligger alltså framför oss när det inte finns någon framtid? I franskan (och en del andra språk, bland annat mitt eget språk slovenskan) finns det två ord för »framtid« som inte kan hållas isär ordentligt på engelska: *futur* och *avenir*. *Futur* betecknar framtiden som nuets fortsättning; som den fulla aktualiseringen av tendenser som redan är för handen. *Avenir* däremot visar hän mot en radikal brytning, en diskontinuitet i förhållande till nuet – mot någonting nytt som ska komma (à venir), inte bara mot det som kommer. Om Trump hade besegrat Biden i 2020 års amerikanska presidentval, hade han (före valet) varit den framtida presidenten, men inte den president som skulle komma.

I dagens apokalyptiska situation består den yttersta horisonten – *le futur* – i vad Jean-Pierre Dupuy kallar den dystopiska »fixpunkten«: en nollpunkt i form av kärnvapenkrig, ekologiskt sammanbrott, ekonomiskt och socialt kaos i hela världen, Rysslands anfall mot

Ukraina som leder till ett nytt världskrig och så vidare. Även om denna nollpunkt skjuts på en obestämd framtid, är det denna »attraktor« som hela vår verklighet strävar mot så länge den lämnas orörd. Sättet att motverka denna kommande katastrof är att handla på ett sätt som avbryter vår rörelse mot »fixpunkten«. Här kan vi lägga märke till hur tvetydigt budskapet faktiskt är när Sex Pistols sjunger om *no future*: på ett djupare plan handlar det inte om det omöjliga i att förändra något, utan just om det vi måste sträva efter – nämligen att vrida oss ur det grepp som den katastrofartade »framtiden« har kopplat om oss och därmed bereda vägen för någonting nytt som »ska komma«.

Dupuy menar att vi måste införa ett nytt tidsbegrepp, »projektivisk tid«, för att kunna möta hotet om katastrof. Vi bör tänka oss en sluten krets mellan det förflutna och framtiden: framtiden är en kausal produkt av vårt handlande i det förflutna, medan vårt sätt att handla bestäms av hur vi förutser framtiden och vår reaktion på det vi har förutsett. Om vi förutser katastrofen som vårt öde, som något oundvikligt, och sedan sätter oss in i den framtiden, intar dess ståndpunkt, så kommer vi retroaktivt att kunna införa kontrafaktiska möjligheter i dess förflutna. (»Om vi hade gjort detta och detta, då skulle katastrofen inte ha inträffat!«) Därefter kan vi handla på basis av dessa möjligheter i dag.²

Var det inte detta som Adorno och Horkheimer försökte åstadkomma med sin »upplysningens dialektik«? Den traditionella marxismen ålade oss att handla med sikte på att skapa en kommunistisk framtid, men Adorno och Horkheimer satte sig in i en katastrofartad framtid (uppkomsten av den »förvaltade världen«, *die verwaltete Welt*, ett samhälle fullkomligt behärskat av teknologisk manipulation) för att få oss att handla på ett sådant sätt att den framtiden kunde undvikas.³ Och kan inte detsamma ironiskt nog sägas om Sovjetunionens fall? Ur dagens perspektiv är det lätt att göra sig lustig över »pessimisterna« från höger till vänster, från Solzjenitsyn till Castoriadis, som beklagade sig över den demokratiska västvärldens blindhet, över dess ständiga dagtingande, dess bristande etisk-politiska styrka och mod när kommunisthotet skulle hanteras, och som förutsåg att väst redan hade förlorat kalla kriget, att det kommunistiska blocket redan hade vunnit, att västs sammanbrott var nära förestående – men faktum är att det var just deras hållning som verksammast bidrog till kommunismens sammanbrott. Med Dupuy kan vi säga att det var just deras »pessimistiska« förutsägelse om framtiden, om hur historien oundvikligen skulle utvecklas, som mobiliserade dem att motverka en sådan utveckling.

Vi bör alltså kasta om den banala uppfattning enligt vilken vi föreställer oss nuet som fullt av möjligheter och oss själva som fria aktörer i valet mellan

dem, medan våra val i efterhand framstår som fullt ut bestämda och nödvändiga. Det är tvärtom nuets ivrigt agerande människor som föreställer sig vara fångna i sitt öde, medan vi från en senare utkikspunkt kan urskilja alternativ i det förflutna, möjligheten av en annorlunda händelseutveckling.

Annorlunda uttryckt är det förflutna öppet för retroaktiv omtolkning, medan framtiden är stängd. Inte så att vi inte kan förändra framtiden, men för att kunna göra det måste vi först (inte »förstå« utan) förändra vårt förflutna, omtolka det på ett sådant sätt att det öppnar sig mot en annorlunda framtid. Kommer det ryska anfallet mot Ukraina att utlösa ett nytt världskrig? Svaret kan bara bli paradoxalt: om det blir ett nytt krig, så kommer det att ha varit oundvikligt. Dupuy skriver: »Om en uppseendeväckande händelse inträffar, till exempel en katastrof, är det omöjligt att den inte kunde ha inträffat; men försåvitt den inte inträffade var den inte oundviklig. Följaktligen är det händelsens aktualisering – det faktum att den inträffar – som retroaktivt skapar dess nödvändighet.«⁴ När en fullskalig militär konflikt väl har brutit ut (mellan USA och Iran, mellan Kina och Taiwan, mellan Ryssland och Nato...) kommer den för oss alla att framstå som nödvändig; vi kommer med andra ord per automatik att tolka det förflutna som ledde fram till den som en sekvens av händelser som nödvändigtvis orsakade explosionen. Om den

inte inträffar kommer vi att tolka det förflutna på samma sätt som vi tolkar kalla kriget i dag: som en serie farliga tidpunkter då katastrofen avvärjdes därför att båda sidorna var medvetna om de ödesdigra konsekvenserna av en global konflikt.

Det finns en historia (nästan säkert apokryfisk) om Zhou Enlai, den kinesiske premiärministern. Den går så här: År 1954, när Zhou befann sig i Genève med anledning av fredsförhandlingarna om Koreakriget, ska en fransk journalist ha frågat honom vad han tyckte om franska revolutionen. »Det är för tidigt att säga«, svarade han. På sätt och vis hade han rätt. I och med de östeuropeiska »folkdemokratiernas« sammanbrott i slutet av 1990-talet kom striden om franska revolutionens plats i historien att blossa upp igen. Liberala revisionister menade att kommunismens fall 1989 hade inträffat i precis rätt ögonblick på så vis att händelsen markerade slutet för en epok som hade inletts 1789 – den innebar, påstod de, den slutliga bankrutten för den revolutionära modell som hade dykt upp på scenen med jakobinerna. Men kampen om franska revolutionen pågår än i dag: om det skulle uppstå ett nytt utrymme för radikal emancipatorisk politik, kommer revolutionen inte längre att framstå som en historisk återvändsgränd. Men tillbaka till Zhou: det verkar nu som om det som egentligen hände var följande. År 1972 var Henry Kissinger på besök i Kina, och han frågade då Zhou vad han tyckte

om upproret 1968 i Frankrike – och det var på den frågan han svarade: »Det är för tidigt att säga.« Och även i det fallet hade han rätt: 1968 var ett etablissemangsfientligt vänsteruppror, men dess slagord (mot den »alienerade« universitetsutbildningen, för sexuell frihet och så vidare) skulle snart tas upp av etablissemanget och möjliggöra en smidig övergång till nyliberal, tolerant kapitalism; högre utbildning ersattes av snabba managementkurser, den sexuella frigörelsen utmynnade i sexualitetens varufiering. Det är i denna bemärkelse

man får tänka sig att framtiden, i den mån som den inte aktualiseras, på samma gång innesluter både den katastrofala händelsen och dess icke-inträffande – inte som särskiljande möjligheter utan som inbördes förbundna tillstånd, där det ena eller det andra *a posteriori* kommer att visa sig nödvändigt i den stund nuet träffar det valet.⁵

Inte så att det skulle finnas två möjligheter: antingen militär, ekologisk och social katastrof eller återhämtning. En sådan formulering vore alltför lättvindig. Nej, vad vi står inför är två överlagrade nödvändigheter.⁶ I vår nuvarande belägenhet är det både nödvändigt, ofrånkomligt, att en global katastrof kommer att inträffa, att hela vår tids historia rör sig i den riktningen, och nödvändigt att handla för att förhindra den.

När dessa bägge överlagrade nödvändigheter blandas kommer bara en av dem att aktualiseras, så i vilket fall som helst kommer vår historia att bli och ha varit nödvändig.

Jag minns en märklig toapappershistoria från min ungdom i det socialistiska Jugoslavien. Plötsligt började det spridas ett rykte om att det inte fanns tillräckligt med toapapper i butikerna. Myndigheterna gick genast ut och försäkrade att mängden toalettpapper var nog för att tillgodose normal efterfrågan, och förvånande nog var detta inte bara sant utan också något som de flesta trodde på. Men genomsnittskonsumenten resonerade så här: Jag vet att det finns tillräckligt med toapapper och att ryktet om motsatsen är falskt, men tänk om en del tror på det, börjar bunkra toapapper i panik och därigenom orsakar en faktisk brist? Bäst att jag köper på mig en del för säkerhets skull... För denna kund var det inte ens nödvändigt att tro att andra tog ryktet på allvar – det räckte att anta att det fanns andra som trodde att det fanns andra som trodde på det. Effekten blev densamma, nämligen en faktisk brist på toapapper i butikerna. Detta slags beteende bör inte förväxlas med den hållning vi bör inta i dag – där vi måste acceptera katastrofens oundviklighet: till skillnad från ryktet, som började som en lögn men sedan gav upphov till den verklighet som den talade om, är vår värld faktiskt på väg mot katastrofen, och vårt problem är inte den självuppfyllande